

Wyrobisz, Andrzej

„Sarmaci i śmierć. O staropolskiej poezji żałobnej”, Alina Nowicka-Jeżowa, Warszawa 1992 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 83/4, 793-794

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

i XVIII w., zaopatrywane wciąż w produkty z własnych dóbr, nieraz z bardzo odległych majątności, bez pośrednictwa rynku lokalnego (jak to można odczytać nie tylko z ówczesnych rachunków, ale też pamiętników i korespondencji, np. Krzysztofa Opalińskiego, i jak to potwierdziły ostatnio badania Aliny Sztachelskiej i Elżbiety Koweckiej o dworze Jana Klemensa Branickiego w XVIII w., Ewy Dubas-Urwanowicz o dworze Tomasza Zamoyskiego w XVII w.).

Autorka bardzo interesująco przedstawiła życie religijne na dworze, w szczególności rolę wspólnych praktyk religijnych, które — jej zdaniem — miały umacniać więzi łączące członków dworu między sobą i z panem, władzę pana nad domownikami, a domownikom stałe potwierdzać ich pozycję zajmowaną w grupie społecznej; był to rytuał afirmujący jedność i siłę grupy (s. 148).

Brak poczucia prywatności (*privacy*) i brak warunków do jej praktykowania powodował, że życie dworskie i rodzinne miało charakter publiczny. Dopiero w XV w. we dworach angielskich zaczęły pojawiać się „prywatne” jadalnie i sypialnie umożliwiające rozwój owej prywatności (s. 170). Znamienne, że w kulturze polskiej pojęcie takie nie wytworzyło się do dziś — w języku polskim nie ma odpowiednika angielskiego terminu *privacy*, nie zna takiego pojęcia polskie prawo.

Angielskie *households* i ich odpowiedniki w krajach kontynentalnej Europy były elementami struktury społeczeństwa feudalnego, instrumentami sprawowania władzy na poziomie lokalnym, wykonywania funkcji publicznych, organizatorami życia religijnego, stanowiły część składową gospodarki. Wydaje się jednak, że angielskie dwory odznaczały się silną specyfiką. Dlatego interesujące rezultaty osiągnięte przez Kate Mertes powinny stymulować podjęcie analogicznych badań w innych krajach, nie mogą jednak służyć do eksplikacji zjawisk społecznych i gospodarczych poza Anglią. Książka Mertes daje wszakże wiele do myślenia.

A.W.

Alina Nowicka-Jeżowa, *Sarmaci i śmierć. O staropolskiej poezji żałobnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 340, 17 ilustr.

Polska literatura thanatologiczna, czyli traktująca o stosunku Polaków do śmierci i spraw ostatecznych, wzbogaciła się o nową ważną pozycję. Po monografiach Juliusza Chrościckiego („Pompa funebris”, 1974) i Macieja Włodarskiego („Ars moriendi w literaturze polskiej XV i XVI w.”, 1987) oraz artykułach Marii Boguckiej, książka Aliny Nowickiej-Jeżowej poszerza pole obserwacji na całość staropolskiej spuścizny poetyckiej, a właściwie na całe piśmiennictwo polskie XVI i XVII w. Szczególnie interesujące są wyniki badań autorki dotyczące XVII stulecia, kiedy to co najmniej trzykrotnie w porównaniu z okresem wcześniejszym wzrosła produkcja tekstów odnoszących się do śmierci i kiedy nastąpił proces „sarmatyzacji” śmierci, to znaczy nadania sarmackich cech zarówno wyobrażeniu śmierci, jak też myśleniu o niej. Mimo że śmierć i wszystkie sprawy z nią związane miały charakter uniwersalny, ponadczasowy i ponadregionalny, stosunek Polaków, a konkretnie polskiej szlachty do śmierci miał w XVII w. cechy specyficzne, nigdzie indziej nie spotykane. Być może wiązało się to ze zjawiskiem sarmatyzacji polskiego katolicyzmu doby potrydenckiej, jak sądzi autorka, ale zapewne także ze szczególną sytuacją społeczną i akceptowanymi przez polską szlachtę doktrynami politycznymi. Zamiłowanie do metaforyki i ornamentyki militarnej, widoczne w polskim piśmiennictwie funeralnym, podobnie jak w rzeźbie i malarstwie, wynikało nie tylko z „charaktery-

stycznego dla kultury rycerskiej — kultura oręża” — jak pisze autorka (s. 298) — ale wiązało się z wyznawaną przez polską szlachtę doktryną, że jej rola i pozycja społeczna opiera się na obowiązku obrony państwa i religii. Nadzwyczajnie rozbudowana obrzędowość pogrzebowa i sugestywnie wyrażane żale po śmierci osób bliskich wiązały się z kultem rodziny szlacheckiej i rolą, jaką ta rodzina odgrywała w życiu społecznym i politycznym. Życie rodzinne nie było sprawą prywatną szlachcica lub magnata, lecz określało jego udział w życiu publicznym i jego prawa polityczne, sprawy śmierci nabierały w ten sposób również publicznego charakteru, stąd ich eksponowanie w twórczości plastycznej (mauzolea, pomniki nagrobne, portrety trumienne, architektura okazjonalna) i literackiej. Szkoda, że autorka — zapewne limitowana możliwościami publikacji — nazbyt zwięźle przedstawiła wiele wątków, często ograniczyła się tylko do wyliczenia nazwisk autorów i tytułów dzieł. Jest to tematyka nader ważna nie tylko dla poznania staropolskiego piśmiennictwa i całej staropolskiej kultury, ale także realiów życia społecznego tej epoki.

A.W.

Opis' archiwa Posolskiego prikaza 1673 goda. Podgotował k pieczati W. I. Galcow, Centralnyj Gosudarstwennyj Archiw Driewnich Aktow, Pamiatniki Otieczestwiennoj Istorii, wypusk 4, Moskwa 1990, cz. 1, s. 525, cz. 2, s. 119.

Sygnalizowana pozycja zamyka proces realizacji rozpoczętego przed blisko ćwierćwieczem przedsięwzięcia edytorskiego, którego celem było wprowadzenie do obiegu naukowego zachowanych inwentarzy archiwów moskiewskich instytucji centralnych XVI—XVII w. Efektem tych zabiegów są dwie kolejne edycje pochodzącego z ostatniej ćwierci XVI w. inwentarza archiwum carskiego (1960, 1978), publikacje kompletnych opisów zawartości archiwum Urzędu Poselskiego z lat 1614 i 1626 (1960, 1977), oraz fundamentalne studium A. A. Zimina o rosyjskim archiwum państwowym XVI w. W bezpośrednim związku z tym postulatem badawczym pozostaje również cenne studium S. O. Szmidta, poświęcone archiwum Iwana IV Groźnego (1984).

Podstawę omawianej edycji stanowi dobrze zachowany oryginał inwentarza — rękopiśmienny kodeks *in folio* ze zbiorów moskiewskiego Centralnego Archiwum Akt Dawnych (CGADA, fond 138, op. 3, nr 4, k. 2—1159v).

Powstanie źródła wiązać należy z podjętą w 1670 r. inicjatywą ówczesnego zwierzchnika Urzędu Poselskiego — bojarzyna A. L. Ordina-Naszczokina, aczkolwiek zakończenie prac nastąpiło już pod kierownictwem jego następcy — znakomitego animatora licznych literackich i edytorskich przedsięwzięć, bojarzyna A. S. Matwiejewa.

Imponujący rozwój moskiewskiej biurokracji centralnej pod rządami cara Aleksego Michajłowicza sprawił, iż pozostający w permanentnym użyciu od 1626 r. inwentarz archiwum Urzędu Poselskiego, tego faktycznego ministerium spraw zagranicznych, aczkolwiek kilkakrotnie aktualizowany za pomocą doraźnych spisów nabytków (np. sporządzony w latach 1632—1634 inwentarz dokumentów z lat 1627—1632), nie mógł sprostać u schyłku lat sześćdziesiątych XVII w. potrzebom służby dyplomatycznej. Trudności tych nie były w stanie wyeliminować opisy częściowe wykonywane przez dumnych diaków w następstwie kolejnych zmian na stanowisku szefa Urzędu. Oznacza to, iż inwentarz 1673 r. zawiera jedynie kompletny wykaz nabytków archiwum Urzędu Poselskiego za lata 1634—1673, dostarczając tym samym bezcennych informacji o zasobie źródeł dokumen-